

УДК 343.85

Михайлик О. Г.,
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри управління безпеки,
правоохоронної та антикорупційної
діяльності ПрАТ «Вищий навчальний
заклад «Міжрегіональна Академія
управління персоналом»

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ УКРАЇНИ

У статті розкрито питання методологічного інструментарію дослідження насильства у виправних колоніях України. Проаналізовано думки вітчизняних і зарубіжних учених щодо застосування методологічного інструментарію. Доведено, що методологія дослідження насильства у виправних колоніях України – це система наукового пізнання шляхом застосування загальнонаукових та спеціально-наукових методів, які можуть забезпечити повноту об'єктивного аналізу досліджуваного предмета.

Ключові слова: методологія, дослідження, насильство, виправна колонія, вчені, методи.

В статье раскрыты вопросы методологического инструментария исследования насилия в исправительных колониях Украины. Проанализированы мнения отечественных и зарубежных ученых по применению методологического инструментария в исследовании. Доказано, что методология исследования насилия в исправительных колониях Украины – это система научного познания путем применения общенаучных и специально-научных методов, которые могут обеспечить полноту объективного анализа исследуемого предмета.

Ключевые слова: методология, исследование, насилие, исправительная колония, ученые, методы.

Постановка проблеми. Однією з умов будь-якого фундаментального наукового дослідження, на думку вітчизняних і зарубіжних вчених, слід вважати застосування методологічного інструментарію. Пов'язано це з тим, що саме методологія визначає комплекс методів дослідження, які дозволяють досліднику показати їх співвідношення та функціональне призначення в процесі наукового по-

шуку. А тому, досліджуючи проблему насильства в установах виконання покарань України, ми не могли обійти її методологічні засади у цій сфері.

Крім того, вироблення методологічного інструментарію в результаті сприяє здійсненню комплексного та системного дослідження насильства в установах виконання покарань, а також конструктивному розв'язанню таких завдань, як:

- аналіз стану наукових досліджень проблем запобігання проявам насильства в цих установах;

- дослідження поняття та змісту насильства в установах виконання покарань, а також вивчення зарубіжного досвіду в цій сфері;

- надання кримінально-правової характеристики насильства залежно від родового об'єкта;

- дослідження кримінологічної характеристики насильства в установах виконання покарань;

- формулювання поняття і розроблення комплексу заходів (загально-соціальних, спеціально-кримінологічних, індивідуально-профілактичних) запобігання насильства в установах виконання покарань.

Отже, вирішення наведених завдань вимагає формування цілісної методології такого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою написання статті стали наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема Ю. М. Антоняна, Л. В. Багрія-Шахматова, О. М. Бандурки, М. П. Барбанова, В. С. Батиргарєєвої, І. Г. Богатирьова, О. І. Богатирьової, М. Г. Вербенського, П. А. Вороб'я, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, В. К. Грищука, І. М. Даньшина, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової, О. М. Джужі, А. І. Долгової, В. М. Дрьоміна, О. О. Дудорова, В. П. Ємельянова, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, О. Г. Кальмана, І. І. Карпеця, В. В. Коваленка, О. Г. Колба, І. М. Копотуна, О. М. Костенка, В. М. Кудрявцева, І. П. Лановенка, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, В. В. Лунєєва, О. А. Мартиненка, П. П. Матишевського, М. І. Мельника, В. А. Мисливого, П. П. Михайленка, С. С. Мірошниченка, А. А. Музики, Д. Й. Никифорчука, Ю. В. Орла, В. І. Осад-

чого, М. С. Пузирьова, Г. О. Радова, А. В. Савченка, О. В. Старкова, В. В. Сташиса, А. Х. Степанюка, В. Я. Тація, В. М. Трубникова, В. О. Тулякова, Г. А. Туманова, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка, В. Б. Шабанова, В. І. Шакуна, О. О. Шкути, В. Є. Южаніна, Н. М. Ярмиш, С. С. Яценка, М. М. Яцишина та інших дослідників.

Метою статі є визначення ролі методологічного інструментарію в процесі дослідження насильства у виправних колоніях України.

Виклад основного матеріалу. Застосування етимологічного інструментарію під час звернення до тлумачного словника дало можливість установити, що поняттям «насильство» охоплюється застосування фізичної сили до кого-небудь; застосування сили для досягнення чого-небудь; примусовий вплив на когось, щось [1, с. 735]. Тому насильство в установах виконання покарань можна розглядати як соціально-правове явище, що характеризується динамічним процесом та постійно урізноманітнюється, поширюючись як на засуджених, так і на персонал місць несвободи.

Крім того, учинення засудженими в установах виконання покарань насильницьких злочинів є не тільки небезпечним посяганням на цілі й завдання правосуддя, нормальну роботу установ виконання покарань Міністерства юстиції України, а і становить реальну загрозу життю і здоров'ю як засуджених, так і персоналу виправних колоній.

Водночас, розглядаючи насильство в установах виконання покарань, ми підтримуємо позицію зарубіжних вчених, які вважають, що із методологічних позицій ця проблема може також розглядатися як система

логічно узгоджених, послідовних, ієрархічно упорядкованих питань, де одні передують іншим і визначають їх зміст. Більше того, на думку зарубіжних вчених Б. А. Аканова та Н. А. Карамзіна, ціна проблеми, навіть якщо вона вирішена, продовжує своє наукове життя, породжуючи нові проблеми [2, с. 17].

Із такою позицією дослідників слід погодитися, тому що поки існують установи виконання покарань, поки там будуть утримуватися засуджені за насильницькі злочини, проблема насильства серед засуджених і персоналу буде існувати, матиме суспільну значущість і нові форми прояву.

Тож важливим, на нашу думку, є саме дослідження насильства в установах виконання покарань, яке ґрунтується не так на кримінальній статистиці, як вивченні об'єктивної дійсності, безпосередньому спостереженні, опитуванні (шляхом інтерв'ювання та анкетування) респондентів, моніторингу Уповноваженого з прав людини, визначенні латентності такого явища, як насильство, у виправних колоніях Міністерства юстиції України.

Такий підхід дає нам змогу подивитися на проблему насильства в установах виконання покарань і на його кінцевий продукт – особу, яка його вчиняє, оцінити різні сторони її поведінки у виправній колонії, зокрема суспільну свідомість і психологію, соціальну самоорганізацію, комунікативну та нормативну сфери дотримання норм і правил, визначених адміністрацією установи виконання покарань.

Важливо також звернути увагу на те, що насильство в установах виконання покарань несе в собі підви-

щену суспільну небезпеку. Саме його прояви посягають не тільки на підрив правосуддя, діяльності адміністрації установ виконання покарань, найголовніше – воно посягає на найвищі соціальні цінності: людину, її життя та здоров'я, недоторканість і безпеку.

З огляду на те, що термін «методологія» походить від грецьких слів «методос» (шлях до будь-чого) і «логос» (слово, думка, розум, закон) та означає сукупність пізнавальних засобів, методів, прийомів, що використовуються в будь-якій науці, не є винятком і кримінологічна наука.

Отже, у нас є всі підстави підтримати позицію зарубіжного вченого В. М. Сирих про те, що абсолютних «стерильних» методів, які б використовувалися виключно для пізнання правової матерії в умовах інтенсивної інтеграції наукового знання, яким характеризується постмодерн, немає і бути не може. Тому критерієм розмежування спеціально-юридичних та загальнонаукових методів, як зауважує поіменований дослідник, є не так сфера її використання, як ступінь модифікації, глибина пристосування тих чи інших методів до специфіки правових досліджень.

Більше того, цей дослідник вважає, що методологія становить систему теоретико-світоглядних концепцій, що визначають похідні принципи наукового пошуку й аналізу, та методів пізнання, які застосовують під час проведення дослідження [3, с. 12].

Основними складниками методології, на думку вітчизняної вченої В. С. Батиргарєєвої, є концептуальні (теоретичні) та процедурні (практичні) підстави організації та проведення наукових пошуків. Провідни-

ми ознаками методології в науковому пізнанні є: а) фундаментальність, оскільки питання методологічного плану порушуються кожного разу в процесі проведення будь-якого кримінологічного дослідження; б) інтегративність, яка виявляється в тому, що методологічне знання складається з концептуальної та процедурної підстав; в) її керівний характер, тому що вона спрямовує весь перебіг наукового дослідження [4, с. 80–81].

До речі, інші вітчизняні вчені-теоретики С. Д. Гусарев та О. Д. Тихомиров під методологією юридичної науки розуміють систему принципів і способів організації, побудови та здійснення теоретико-пізнавальної юридичної діяльності в галузі дослідження державно-правової дійсності, а також вчення про цю систему [5, с. 34]. А інший вітчизняний учений-теоретик П. М. Рабинович вважає, що методологія – це система підходів, способів наукового дослідження і теоретичні засади їх використання при вивченні правових явищ [6, с. 618].

Не можна оминати вітчизняного дослідника у галузі кримінального права А. В. Савченка, який справедливо зазначає, що «вибір конкретних методів наукових досліджень, з'ясування їх змісту, сутності й призначення визначає цінність й унікальність кожної наукової розробки» [7, с. 19]. Отже, підтримуючи позицію вченого, ми у своєму дослідженні здійснили спробу використовувати широкій спектр методів.

У контексті нашого дослідження ми звернули увагу на позицію вітчизняного вченого В. М. Дрьоміна, який у власних дослідженнях доводить, що його ознайомлення з тема-

ми кримінологічних досліджень свідчить про переважання в більшості з них практичного аспекту. Проблема полягає в тому, що, з одного боку, дослідники часто просто оперують цифрами замість вивчення реально-го життя людей, з іншого, – у нашому суспільстві не створено механізму впровадження результатів кримінологічних досліджень у практику запобігання та протидії злочинності [8, с. 389].

Із цього приводу дослідник наводить слова норвезького кримінолога зі світовим ім'ям Н. Крісті, який обґрунтовано зазначає, що «не можна зрозуміти суспільство, не розуміючи злочинності, не можна зрозуміти злочинність, не розуміючи суспільства» [8, с. 390].

Методологія, за визначення зарубіжного вченого Г. П. Щедровицького, є теорією людської діяльності [9, с. 6]. У вузькому розумінні методологію інший зарубіжний дослідник Г. Х. Попов розуміє як сукупність методів, прийомів, процедур наукового дослідження [10, с. 5]. А дослідник О. М. Подрядов вважає, що методика кримінологічного дослідження визначає успіх чи невдачу всього дослідження, якими б сильними не були теоретичні постулати самого дослідження, і означає методи спостереження, зведення та групування, оброблення й аналізу кримінологічної інформації, але – головне – процедуру самого дослідження, вибір методів або їх груп, послідовність застосування методів і, нарешті, способи завершення дослідження [11, с. 14].

Таким чином, узагальнюючи наукові підходи до методологічного інструментарію дослідження насильства в установах виконання покарань, ми дійшли висновку про те, що

під час проведення дослідження необхідно дотримуватися низки обов'язкових умов його ефективності. До таких умов вітчизняний кримінолог І. М. Копотун відносить:

1) *оптимальне поєднання об'єктивних і суб'єктивних методів* кримінологічного дослідження. При цьому слід пам'ятати, що об'єктивний метод – це отримання інформації не від осіб – засуджених або співробітників, а з будь-яких інших джерел. Але і в цьому випадку інформація може бути отримана перекручена, тому що в кінцевому результаті об'єктивні джерела є в деяких випадках наслідком суб'єктивної роботи (наприклад, звіти за напрямами діяльності виправної колонії, що складаються людьми). Інша справа, що вони склалися і готувалися не спеціально для цього дослідження, а для інших цілей. У свою чергу, суб'єктивні методи – це отримання кримінологічної інформації безпосередньо від респондентів – зазвичай засуджених або співробітників виправної колонії;

2) проведення дослідження за допомогою *об'єктивних методів*, оскільки це є певною гарантією того, що застосовувані спочатку суб'єктивні методи не «заведуть дослідника у глухий кут або не направлять помилковим шляхом». Наприкінці діяльності можна скорегувати деякі висновки дослідження, не взявши до уваги певні результати, обґрунтувавши, звичайно, чому, та ін.;

3) *раціональне поєднання вивчення злочинності у виправних колоніях та впливу на засуджених* з метою їх виправлення і ресоціалізації, урахування при цьому зворотного ефекту вивчення, оскільки будь-яке втручання в життя засуджених

має як позитивні, так і негативні моменти. Проблема в тому, щоб:

а) позитивних наслідків було більше, ніж негативних;

б) забезпечити прогнозування максимальної кількості та якості негативних наслідків запланованого дослідження, оскільки передбачити всі наслідки практично неможливо;

в) здійснити не лише безпосередній позитивний вплив на засуджених у процесі дослідження, а й передбачити надання сприяння адміністрації за його результатами (у вигляді рекомендацій, висновків дослідження, а в ідеалі – практичних настанов тощо); при цьому засуджені не повинні знати про те, що результати дослідження можуть бути використані адміністрацією, оскільки будь-яка допомога, надана адміністрації зі сторони, оцінюється засудженими негативно, оскільки сприймається переважно як спрямована проти них;

4) *оперативність* дослідження, його своєчасність, забезпечення негайного впровадження результатів у практику діяльності виправних колоній;

5) забезпечення *достовірності* одержуваної інформації за допомогою:

а) добору респондентів із дотриманням принципу вибірки і джерел одержання об'єктивної інформації;

б) використання в методиках способів, що надають можливість виявити й усунути неправдиву інформацію;

в) розрахунку коефіцієнта статистичної репрезентативності.

б) *комплексності* дослідження – включення в методику найрізноманітніших методів, що виявляють із

різних боків один і той же елемент предмета дослідження, наприклад, причини та умови вчинення злочинів, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, – і соціологічних, і психологічних, і власне кримінологічних методів [12, с. 49].

Проводячи дослідження насильства в установах виконання покарань, ми встановили, що тенденції насильства, зокрема, пов'язані з ізоляцією засуджених та умовами роботи персоналу, а тому вони не завжди збігаються з динамікою всієї злочинності, яка є характерною саме для установ виконання покарань.

Це специфічні умови відбування покарання, професійна деформація персоналу установ виконання покарань та особливі чинники, які на неї впливають, через систему специфічних причин та умов. Специфічними мають бути і методи впливу на неї. Тому розглянемо методи, які, на нашу думку, можуть бути застосовані в процесі дослідження насильства в установах виконання покарань.

Базовим є *історичний метод*, завдяки якому проведено дослідження різних аспектів насильства в установах виконання покарань у процесі історичного розвитку кримінально-виконавчої системи України. Крім того, історичний підхід пізнання вимагав від дослідження простежити генезу насильства в установах виконання покарань, спосіб її існування у виправних колоніях та спрямованість розвитку в майбутньому.

Широкого застосування в дослідженні насильства в установах виконання покарань набув *статистичний метод*, що дало нам можливість обґрунтувати доцільність дослідження саме установ виконан-

ня покарань як об'єктів кримінологічного впливу на прояви насильства серед засуджених та персоналу цих установ.

Статистика взагалі і кримінально-правова статистика зокрема, як зазначає вітчизняний вчений І. М. Даньшин, має певну сукупність методів отримання, оброблення та аналізу інформації про той або інший бік життя суспільства. У нашому випадку це стосується насильства в установах виконання покарань, яке вчиняється засудженими або персоналом під час виконання і відбування покарань.

До таких засобів, на думку вченого, належать: 1) масове статистичне спостереження; 2) статистичні групування; 3) узагальнюючі та аналітичні показники. Використовуючи ці методи, кримінологія отримала можливість змоделювати таке соціальне явище, як злочинність та особа злочинця [13, с. 103].

Більше того, як зауважує поіменований дослідник, статистичне спостереження може бути суцільним та вибіркоким. Під час суцільного спостереження враховуються всі факти і величини, які мають значення стосовно досліджуваного явища. Вибіркове спостереження охоплює тільки частину фактів і величин, що характеризують феномен, який зацікавив дослідника. Застосування цього методу дає можливість науковцям, зокрема, кримінологам, збирати відомості про злочинність із заданим ступенем точності при мінімальних часових та матеріальних витратах» [13, с. 109].

До речі, цей метод ми використали в десяти областях України: Дніпропетровській, Івано-Франківській, Київській, Одеській, Полтавській, Харківській, Херсонській, Хмельни-

цькій, Вінницькій та Чернігівській, – протягом 2009–2018 рр. Вивчили 290 кримінальних проваджень, за рахунок чого отримали 31,5% вибірку. Таким чином, на нашу думку, за результатами аналізу емпіричної бази нами отримано цілком достатню репрезентативність дослідження в десяти зазначених регіонах, які охоплюють всі шість міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції України.

Після процедури аналізу зібраних відомостей нами висунуто гіпотезу про властивості, якості або структуру генеральної сукупності. Для перевірки статистичної гіпотези ми застосовували спеціально складені комп'ютерні програми, розроблені зарубіжним дослідником В. А. Дюком [14, с. 219]. Перелічені методики також частково використано під час вивчення особи, яка вчиняє насильство в установах виконання покарань.

Матеріали нашого дослідження опиралися також на значну емпіричну базу, яку становили:

– дослідження в установах виконання покарань України за підсумками анкетування (опитування) засуджених із проблем застосування до них насильства під час відбування покарання (період дослідження – 2014–2018 рр., усього п'ять років). Упродовж кожного з цих років проанкетовано та опитано 250 респондентів (усього 1250 осіб);

– дослідження за підсумками анкетування (опитування) персоналу установ виконання покарань із проблем виникнення й поширення насильства (період дослідження – 2014–2018 рр., усього п'ять років). Упродовж кожного з цих років проанкетовано та опитано 150 респондентів (усього 750 осіб);

– аналіз та узагальнення особових справ засуджених за насильницькі злочини у виправних колоніях Міністерства юстиції України середнього і максимального рівнів безпеки (період дослідження – 2014–2018 рр., усього п'ять років). Упродовж кожного з цих років проанкетовано та опитано 120 респондентів (усього 600 осіб);

– аналіз та узагальнення друкованих засобів масової комунікації на предмет висвітлення випадків насильства у виправних колоніях Міністерства юстиції України (період дослідження – 2009–2018 рр. включно, 10 років). Усього проаналізовано 500 публікацій.

Висновки. Таким чином, методологію дослідження насильства у виправних колоніях Міністерства юстиції України можна визначити як систему наукового пізнання шляхом застосування загальнонаукових та спеціально-наукових методів, які можуть забезпечити повноту об'єктивного аналізу досліджуваного предмета.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.
2. Аканов Б. А., Карамзин Н. А. Основы научных исследований / под ред. В. М. Мулдахметова. Алма-Ата : Мектен. 1989. 136 с.

3. Сырых В. М. Метод правовой науки : (основные элементы, структура). Москва : Юрид. лит., 1980. 176 с.
4. Батиргареева В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми: монографія. Харків : Право, 2009. 576 с.
5. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): навч. посіб. Київ : Знання, 2005. 655 с.
6. Рабинович П. М. Методологія юридичної науки. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. Т. 3: К–М. Київ : Укр. енцикл., 2001. С. 618–619.
7. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 616 с.
8. Дремін В. Н. Институциональная концепция преступности. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 388–408.
9. Щедровицкий Г. П. Проблемы методологии системного исследования. Москва : Знание, 1964. 48 с.
10. Попов Г. Х. Проблемы теории управления. Москва : Экономика, 1970. 205 с.
11. Подрядов А. Н. Комплексные криминологические исследования в административном районе крупного промышленного центра (Методология, общая процедура). *Конкретные криминологические исследования в условиях района крупного промышленного центра*: материалы науч.-практ. конф. Омск : НИиРИО Ом. ВШМ МВД СССР, 1974. С. 9–70.
12. Копотун І. М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях: монографія. Київ : ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.
13. Даньшин И. Н. Введение в криминологическую науку: монография. Харьков : Право, 1998. 144 с.
14. Дюк В. А. Компьютерная психодиагностика. Санкт-Петербург : Братство, 1994. 364 с.

O. Mykhailyk,

*PhD in Law, Doctoral Candidate at the
Department of Security, Law Enforcement
and Anti-Corruption Activities of the
Interregional Academy of Personnel
Management*

METHODOLOGICAL INSTRUMENTS FOR STUDYING VIOLENCE IN CORRECTIONAL COLONIES OF UKRAINE

The article deals with the question of methodological instruments for studying violence in correctional colonies of Ukraine. The opinions of domestic and foreign scholars on the application of methodological instruments in the research are analyzed. It is proved that the methodology of studying violence in correctional colonies of Ukraine is a system of scientific knowledge through the application of general scientific and special-scientific methods, which can provide the completeness of the objective analysis of the studied subject.

It has been determined that violence in penitentiary institutions is a socio-legal phenomenon characterized by a dynamic process and is constantly diversifying, extending to both convicted and penitentiary personnel.

In addition, convicting violent crimes by convicts in penitentiary institutions is not only a dangerous encroachment on the goals and objectives of justice, the normal work of penitentiary institutions of the Ministry of Justice of Ukraine, but represents a real threat to the life and health of both convicted and personnel of correctional colonies.

Conducting the comprehensive and systematic study of violence in penitentiary institutions, as well as constructive implementation of such tasks as: analysis of the state of scientific research for prevention of violence in these institutions; studying the concept and content of violence in penitentiary institutions, as well as studying foreign experience in this field; providing the criminal-legal characteristics of violence, depending on the generic object; study of criminological characteristics of violence in penitentiary institutions; the formulation of the concept and the development of a set of measures (general social, special-criminological, individual-preventive) for prevention of violence in penitentiary institutions, required the formation of an integral methodology of such study.

While conducting study of violence in penitentiary institutions, we have found that the trends of violence, in particular, are related to the isolation of convicts and the conditions of penitentiary personnel work, and therefore they do not always coincide with the dynamics of all criminality, which is typical for correctional colonies of the Ministry of Justice of Ukraine.

Keywords: *methodology, study, violence, correctional colony, scholars, methods.*

Надійшла до редакції 12.11.2018